

Χρήσεις του πηλού στη Θεσσαλία των ιστορικών χρόνων

Ο πηλός, το ταπεινό αυτό υλικό από χώμα και νερό είχε ευρύτατη χρήση στην αρχαιότητα, τόσο στην αρχιτεκτονική και πολεοδομική εξέλιξη των οικισμών, όσο και στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Στη Θεσσαλία ειδικότερα, όπου η σπανιότητα του λίθου στην απέραντη κοιλάδα ανάγκαζε τους ανθρώπους να αναζητούν και να επαναχρησιμοποιούν συστηματικά αρχιτεκτονικές μορφές για αδήριχτες οικιστικές ανάγκες, ο πηλός είχε μεγάλη διάδοση. Η κατεργασία του γινόταν πολλές φορές με τρόπο χειρωνακτικό, εμπειρικό με διαχρονικό χαρακτήρα, από γενιά σε γενιά, με τρόπο ώστε πολλά από τα αρχαία οικιστικά κατάλοιπα να θυμίζουν έντονα τις μέχρι πριν από λίγα χρόνια δημιουργίες των κατοίκων, κυρίως της υπαίθρου. Οικιστικά σύνολα από ωμά πλήθια, σαρτάρες, κονάκια, στάβλοι, αχυρώνες, λαγήνια, μαγειρικά σκεύη, χρήση του πηλού στην δένδροκομία, στη θεραπεία ορισμένων τραυμάτων και στον καλλωπισμό γυναικών θυμίζουν έντονα αρχαία κατάλοιπα.

Είναι γεγονός και το γνωρίζουμε καλά από τη λαϊκή παράδοση η όσοι από εμάς έχουν προσωπικά βιώματα ότι στις βραχώδεις, νησιωτικές κυρίως περιοχές, τα παιδιά πριν από λίγα χρόνια για τα παιχνίδια τους λάξευαν τη πέτρα, στα ορεινά το ξύλο και στα πεδινά τον πηλό, ο οποίος αποτελούσε βασικό στοιχείο της ζωής των ανθρώπων του κάμπου.

Από τον 11^ο αι. π.Χ που ήλθαν οι Θεσσαλοί από τη Πίνδο στις Θεσσαλικές πεδιάδες ήταν οργανωμένοι σε ένα φυλετικό κράτος. Διέμεναν στην αρχή περιοδικά και διασκορπισμένα κοντά στα ποιμνία, με κοινό σημείο με τις άλλες ομόαιματες οικογένειες τα ιερά και τα νεκροταφεία. Γι' αυτό το λόγο από την πρόιμη εποχή του σιδήρου ή πρωτογεωμετρική (1.100-900π.Χ) δεν έχουμε σαφή και αρκετά οικιστικά κατάλοιπα σε αντίθεση βέβαια με τη πληθώρα των τάφων. Όπου στάθηκε δυνατό να εξακριβωθούν πυρήνες κατοίκησης διαπιστώθηκε ότι οι άνθρωποι αυτοί έκτιζαν τις κατοικίες τους με τον ακόλουθο τρόπο: Μια στρογγυλή λίθινη κρηπίδα με μικρό βάθος θεμελίωσης και υπεροχή προς τα επάνω από τη επιφάνεια του εδάφους γύρω στα 0,30μ. Προς την μεσημβρινή πλευρά υπήρχε μια στενή είσοδος. Ο μοναδικός στρογγυλός τοίχος της κατοικίας κατασκευαζόταν με πλεκτά υδρόβια φυτά, καλάμια ή βέργες λυγαριάς (ταρσοί ονομαζόταν στην αρχαιότητα). Το δάπεδο ήταν καλά πατημένο και επιχρισμένο με επανειλημμένες στρώσεις καθαρού πηλού. Στο κέντρο βέβαια υπήρχε η πήλινη εστία. Τα καλάμια επιχρίονταν επίσης μέσα και έξω με παχύ στρώμα πηλού με πρόσμιξη μαλλιού κυρίως τράγου. Τέλος η κορύφωση της στέγης γινόταν με βούρλα, βάτους ή άλλα χόρτα. Η όλη κατασκευή θύμιζε βέβαια τις μέχρι πρόσφατα καλύβες των Σαρακατσαναίων.

Στη μετέπειτα εποχή τη λεγόμενη γεωμετρική (από τον 9^ο έως τον 7^ο αι. π.Χ) οι άνθρωποι στη Θεσσαλία άρχισαν σταδιακά να αστικοποιούνται και να μένουν πλέον μόνιμα σε μικρούς οικισμούς. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα τώρα είναι περισσότερα. Βέβαια η οικιστική παράδοση των προηγούμενων γενεών συνεχίζεται. Στρογγυλά σπίτια με λίθινη κρηπίδα κτίζονται ακόμα που όμως αντί για καλάμια στη δόμηση του τοίχου χρησιμοποιούν ωμά πλιθιά.

Από το 7^ο αι π.Χ οι Θεσσαλοί οργανώνονται πλέον σε πόλεις , με το ακανόνιστο πολεοδομικό σύστημα . Τώρα τα κτίρια , δημόσια ή ιδιωτικά είναι ευθύγραμμα με πολλά δωμάτια , με χώρους εξυπηρέτησης της οικογένειας , αποθήκες, και στάβλους. Δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση ότι τα ιδιωτικά κτίρια μέχρι την ύστερη αρχαιότητα και τους κατοπινούς αιώνες κατασκευάζονται με ωμό πηλό. Αλλά και πολλά δημόσια κτίρια , ναοί και ιερά κατασκευάζονται επίσης με ωμά πλιθιά. Ο πηλός χρησιμοποιούνταν ακόμα και για την άμυνα των οργανωμένων πόλεων που δέχονταν εχθρικές απειλές. Βεβαίως μικρές αρχαίες κώμες στα ορεινά είχαν ένα χαμηλό λιθόκτιστο περίβολο που προορισμό είχε τη προστασία των κατοίκων από τα αγρίμια και όχι την άμυνα από εχθρική επίθεση πολιορκητικών Κριών. Στη πεδιάδα οι πόλεις οχυρώνονταν με πήλινα τείχη. Η Κραννών, η Φάλλανα, η γυρτώνη, το Μόψιον, η Λάρισα και άλλες μεγάλες αρχαίες πόλεις είχαν τείχη με ωμά πλιθιά. Γι ' αυτό το λόγο και δεν σώθηκαν. Στην αρχαιότητα θεωρούνταν τα πλιθίνα τείχη αρκετά ανθεκτικά στις πιέσεις των πολιορκητικών κριών λόγω της ελαστικότητας τους, πλην όμως η αδυναμία τους ήταν η υγρασία και το νερό. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης κατασκεύαζαν ισχυρή λίθινη κρηπίδα και κατά τακτά χρονικά διαστήματα έκαναν επίχριση των αρμών των ωμών πλιθιών με στρώση καθαρού πηλού. Στην αρχαία Λάρισα ειδικότερα σύμφωνα με επιγραφική μαρτυρία , γύρω στο 170 π.Χ τα πήλινα τείχη έχουν υποστεί μεγάλες ζημιές , πιθανότατα από κάποια πλημμύρα του Πηνειού. Εξαιτίας κατεπείγουσας ανάγκης εξωτερικής απειλής οι δημόσιες αρχές ζητούν από τους πολίτες ποτομοφορά, προσφορά δηλαδή ωμών πλιθιών για την άμεση επισκευή των τειχών. Υποθέτουμε ότι η εξωτερική απειλή της αρχαίας πόλης προέρχονταν από τις αιμαχίες των Ρωμαίων και του βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα κατά τη διάρκεια του 3^{ου} Μακεδονικού πολέμου. Πρέπει να διευκρινιστεί στο σημείο αυτό ότι πολλές αρχαίες πόλεις στη Θεσσαλία έχουν σήμερα ορατά λίθινα τείχη. Είναι όλα κατασκευασμένα μετά τα μισά του 4^{ου} αι. π.Χ με την οικονομική βοήθεια των Μακεδόνων. Οι Μακεδόνες βασιλείς ενδιαφέρονταν να έχουν εξασφαλισμένες τις οδούς προς διάφορες κατευθύνσεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων τους. Έτσι οργάνωσαν με λίθινα τείχη και ενίσχυσαν με μακεδονικές φρουρές τους Γόννους , στον Όλυμπο, την Σκοτόεσσα(Σκοτούσα), τη Φάρσαλο, για την εξασφάλιση της οδού προς τη νότιο Ελλάδα. Επίσης τον Άτραγα, το Πελλιναιό και τους Γόμφους προς την Πίνδο και την Αθαμανία. Και τέλος οχύρωσαν τις πόλεις της Περραιβικής Τρίπολης για την απρόσκοπτη είσοδο τους στη Θεσσαλία από τα αρχαία Βολούστανα (τα στενά του Σαρανταπόρου) και τα στενά της Πέτρας. Όλες οι άλλες πόλεις που δεν είχαν στρατηγική αξία για τους Μακεδόνες παρέμειναν με τα παλιά πλιθίνα τείχη. Η κατασκευή των ωμών πλιθιών δεν διέφερε σε τίποτα από τις αντίστοιχες κατασκευές που γινόταν στην Θεσσαλία μέχρι πριν από λίγα χρόνια. Από κάποιο συγκεκριμένο σημείο που από πολύχρονη εμπειρία γνώριζαν και εξόρυσσαν καθαρό χώμα , χωρίς ασβέστιο και άμμο και το μετέφεραν στο πλινθουργείο κοντά σε ποτάμι καρστική πηγή (σε ανάβρα νερού). Οι πλινθουργοί μέσα σε ένα λάκκο έριχναν καθαρό χώμα και νερό , το πασπάλιζαν με άχυρο και στη συνέχεια το ποδοπατούσαν μέχρις ότου το άχυρο ή τα άλλα χόρτα αναμειχθούν καλά. Στη συνέχεια με δερμάτινα ζεμπίλια το μετέφεραν σε ξύλινα πλαίσια για τους αρχαίους , τα σημερινά καλούπια , για τον διαχωρισμό των πλιθιών. Ακολουθούσε η ξήρανση , η οποία γινόταν πάνω σε ταρσούς , σε καλάμια και σε σκιερά μέρη για να αποφεύγονται ρηγματώσεις από τον υπερβολικό ήλιο Τέλος πλινθοφόροι εργάτες μετέφεραν τα αποξηραμένα πλιθιά στο χώρο κατασκευής των κτιρίων. Συγχρόνως με τα ακέραια ωμά πλιθιά κατασκευάζονταν και ημιπλιθιά για την ορθή ζεύξη των αρμών. Η δόμηση των τειχών με πάχος πάνω από 2μέτρα γίνονταν δρομικά και μπατικά.

Παράλληλα με τα κτίρια ο ωμός πηλός χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην αρχαία Θεσσαλία μέχρι τουλάχιστον τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνος και σε άλλες λειτουργίες. Η πύλωση, το παλάμισμα δηλαδή των δαπέδων και των επιφανειών των τοίχων. Η κατασκευή εστιών και το υπόθημα των κεραμιδιών της στέγης είχαν σαν βασικό συστατικό τον ωμό πηλό. Ακόμα ορισμένες κατηγορίες καθαρού πηλού κυρίως με οξειδία σιδήρου χρησιμοποιούνταν για την βαφή κατοικιών

Θα αναφερθούμε τώρα στον ψημένο πηλό. Όπως είναι γνωστό είχε ευρύτατη χρήση σε όλο τον αρχαίο κόσμο και φυσικά και στην αρχαία Θεσσαλία. Είναι τεράστιο το κεφάλαιο και γι' αυτό θα μιλήσουμε εντελώς επιγραμματικά. Κέραμοι στέγης, αγγεία πολυτελή και καθημερινής χρήσης τερακκότες, κοσμήματα, παιχνίδια, τοίχοι και δάπεδα, υδραγωγεία, υδρεύσεις, αποχετεύσεις, πηγάδια είναι μόνο μερικά από τα στοιχεία της αρχαίας Θεσσαλικής ζωής όπου ο ψημένος πηλός χρησιμοποιούνταν. Ο ψημένος πηλός ήταν γνωστός από πολύ πρώιμες ιστορικές περιόδους τουλάχιστον από τον 7^ο αι. πΧ και χρησιμοποιήθηκε στη δόμηση κτιρίων μόνο στη κατασκευή και αυτούσιων ή επενδύσεων. Τα κεραμίδια είχαν τους γνωστούς κορινθιακούς ή λακωνικούς τύπους. Οι στέγες διακοσμούσαν με ηγεμόνες, ακροκεράμους, ακρωτήρια και υδροροές με τη μορφή λεοντοκεφαλών συνήθως. Οι θριγκοί των ναών, λίθινοι ή ξύλινοι, επενδύονταν με ψημένο πηλό, άλλες φορές με χρώματα και άλλες φορές με απλά κυμάτια. Τα κεραμίδια της στέγης πολλές φορές είχαν σφραγίσματα ή των πόλεων (Γοννέων, Κρανωνίων και άλλων πόλεων) όταν η παραγγελία γινόταν από τις δημόσιες αρχές ή τα ονόματα των απλών παραγγελόντων ή τέλος τα ονόματα των κατόχων των εργαστηρίων που φυσικά γίνονταν για λόγους εμπορικούς και διαφημιστικούς. Τα κεραμίδια είχαν διαστάσεις μήκους 1μ. περίπου, πλάτους 0,20 και πάχος 0,02 εκ. και κόστιζαν 1 δραχμή. Βέβαια ήταν αρκετά ακριβά αν λάβουμε υπόψη ότι 1 δραχμή ήταν το ημερομίσθιο των στυλοκοπάδων στο Αρχαίο Θέατρο της Λάρισας. Τα εργαστήρια παρασκευής και όπτισης των κεραμιδιών στη Θεσσαλία ήταν αναρίθμητα. Από τον 1^ο αι. πΧ και μετά παρασκεύαζαν πέρα από κεραμίδια και τετράγωνα ή στρόγγυλα τούβλα, πολλές φορές διακοσμημένα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για τη δόμηση. Πήλινες πλάκες δαπέδων ή αύλειων χώρων, ημίπλακες για την κατασκευή κτιστών αποχετευτικών αγωγών, πήλινες σαρκοφάγοι και ειδικές κεραμίδες για την ταφή των νεκρών και άλλα πολλά είναι οι παραγγελίες που δέχονται τα εργαστήρια αυτή την εποχή. Σε όλη την αρχαιότητα ειδικά εργαστήρια με ψημένο πηλό κατασκευάζουν σε μήτρες αφάνταστες ποικιλίες και σε ορισμένες εποχές μαζική παραγωγή, ένα τεράστιο πλήθος πήλινων ειδωλίων για χρήση διακοσμητική και ταυτόχρονα λατρευτική. Βέβαια, πήλινα εδώλια κατασκευάζονται και ως παιχνίδια.

Ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο της χρήσης του ψημένου πηλού είναι η παρασκευή χιλιάδων πήλινων αγγείων. Τα διακρίνουμε σε πολυτελή και σε αγγεία καθημερινής χρήσης. Τα πολυτελή αγγεία κατασκευάζονταν από πολύ μεγάλα εργαστήρια από πολύ μεγάλα εργαστήρια έξω από τη Θεσσαλία, από επιφανείς αγγειοπλάστες και διάσημους ζωγράφους της εποχής. Τέτοια εργαστήρια είχε η Αττική, η Κόρινθος, η Λακωνία, η Εύβοια, η Βοιωτία, οι Κυκλάδες και η Μακεδονία. Βεβαίως στα μεγάλα αυτά εργαστήρια γίνονταν παραγγελίες από πλούσιους Θεσσαλούς γαιοκτήμονες. Στη Θεσσαλία ανθούσαν τοπικά εργαστήρια κατασκευής αγγείων για τις καθημερινές ανάγκες. Σε ορισμένα από αυτά διακρίνουμε και κάποιες απόπειρες απομίμησης σε τοπικό επίπεδο, πολύ γνωστών τύπων από άλλες περιοχές. Στον Άγιο Γεώργιο Λάρισας, κοντά στην Κρανώνα, εντοπίσαμε τοπικό εργαστήριο που παρασκεύαζε απομιμήσεις των διάσημων κορινθιακών αρυβάλλων, που αποκαλούνται στη βιβλιογραφία κορινθιάζοντες. Στη Κρανώνα παράλληλα με τα επεισόδια πρώιμα μελανόμορφα αττικά αγγεία υπάρχει εργαστήριο που επιχειρεί την απομίμησή τους.

Και στα αγγεία καθημερινής χρήσης ιδιαίτερα στις πρωιμότερες περιόδους της ζωής των Θεσσαλών ,είναι εμφανή τα στοιχεία επηρεασμού κυρίως της φόρμας και των διακοσμητικών μοτίβων για μεν τις βόρειες περιοχές από τα εργαστήρια της Μακεδονίας για δε του νότου , κυρίως της Κορίνθου και των νησιωτικών περιοχών. Ιδιαίτερα στην Ελληνιστική περίοδο, από τον 3^ο αι. και μετά, μέσα στη βιομηχανική παραγωγή διαφόρων τύπων αγγείων, που κυκλοφορούν σε όλες τις περιοχές λόγω της οικουμενικότητας της τέχνης αυτή την περίοδο, διακρίνουμε σαφέστατα και ορισμένα τοπικά Θεσσαλικά χαρακτηριστικά.. Σε όλη την αρχαία περίοδο σε πολλά από τα αγγεία υπάρχουν επιγραφές εκ των υστέρων , τα λεγόμενα γκράφιτι τα οποία πολλές φορές μας διαφωτίζουν για την καθημερινή ζωή των αρχαίων Θεσσαλών. Ένα οστέινο μυτερό αντικείμενο που θεωρήθηκε εξ αρχής σαν στύλος , κονδυλοφόρος, με το οποίο έγραφαν πάνω σε κέρινες πλάκες . Από την μελέτη του όμως διαπιστώθηκε ότι προορίζονταν για την χάραξη των λεπτομερειών των μορφών ή των γκράφιτι πάνω στα αγγεία .

Τέλος όσον αφορά τα υδραγωγεία έχουν αποκαλυφθεί πήλινες σωληνώσεις κυκλικής διατομής σε μερικές περιπτώσεις μεγάλης απόστασης από την πηγή, όπως στην περίπτωση των Γόννων που ξεπερνά τα τέσσερα χλμ. Οι σωλήνες συνδέονταν μεταξύ τους με μολύβι ή ειδικό αντιδιαβρωτικό υλικό.

Το μάρμαρο οι πολύτιμες ή ημιπολύτιμες πέτρες , ο άργυρος, ο χρυσός , η ορεία , η τεχνητή κρύσταλλος και άλλα συναφή ήταν υλικά πανάκριβα στην αρχαιότητα και προορίζονταν για τους πλούσιους ή για τους Θεούς. Ο πηλός από την άλλη έδωσε και αυτός αριστουργήματα. Αναφέρομαι βέβαια στα αγγεία πολυτελείας ή τις μεγάλες πήλινες συνθέσεις ναών, που αποδέκτες είχαν πάλι τους θεούς ή τους πλούσιους. Όμως το ευτελές αυτό υλικό , χρώμα και νερό, ήταν βασικό στοιχείο της ζωής του απλού καθημερινού φτωχού ανθρώπου. Εξασφάλιζε με αυτόν την κατοικία του και διαιώνιζε διαχρονικά την επιβίωσή του. Έτσι σήμερα όταν ο ερευνητής αγγίζει με τα χέρια του αρχαία ωμά πλιθιά κατοικίας, την εστία για το φαγητό και την θέρμανση του αρχαίου ανθρώπου ,ακόμα , την πήλινη εντελώς ακόσμητη μαγειρική γαβάθα ή την πήλινη κλαγγόνα που έπαιζε το παιδί, μπορεί να μην συνεπαίρνετε αισθητικά, η ψυχή του όμως γεμίζει από ζεστασιά γιατί συνομιλεί με τον απλό άνθρωπο και νοιώθει το αέναο επίπονο αγώνα του για επιβίωση.